

De Problematiek van Polarisatie in het Onderwijs

Een Vergelijking Tussen Verschillende Opleidingsniveaus

Annika Veenstra en Judith Smitshoek

Deze bachelorthesis is geschreven voor het vak ‘Thesis Pedagogische Wetenschappen’
(200600042) van de faculteit voor Sociale Wetenschappen, Utrecht Universiteit.

Het vak is onderdeel van de bachelor Pedagogische Wetenschappen.

De cursuscoördinator is mw. dr. B van de Rijt. De opdracht is uitgewerkt onder begeleiding
van mw. I.M. Dielwart, MSc.

Universiteit Utrecht

De Problematiek van Polarisatie in het Onderwijs
Een Vergelijking Tussen Verschillende Opleidingsniveaus

Bachelor Thesis Pedagogische Wetenschappen

Studenten : Annika Veenstra, Judith Smitshoek

Studentnummer : 5875765, 5864186

Datum : 19-06-2019

Cursuscode : 20060042

Supervisor : Isabelle Dielwart MSc

Opdrachtgever : Universiteit Utrecht

Woorden : 7159

Abstract

Nowadays, diversity is a topic widely discussed in society and we increasingly come across the concept of polarization in the media. In the current scientific literature, there is no consensus on the definition of polarization. In this exploratory study, we have attempted to formulate such a definition. Through performing semi-structured interviews with students in secondary vocational education, higher professional education and university education, we investigated to what extent polarization is present among students of the three different educational levels. Finally, possible methods for reducing polarization were explored and discussed. The gathered results show that polarization as a concept is not known to the respondents. This could perhaps be explained by the fact that polarization does not seem to play a role in higher education according to the respondents. The respondents were divided on the necessity of taking preventive actions against polarization. On top of that, within the different levels of education, nothing seems to be done to prevent the occurrence of polarization. Recommended follow-up research would be to increase the amount of respondents. In that case, chances are that more individuals will be familiar with the concept of polarization.

Keywords: Polarization, Segregation, Secondary vocational education, Higher professional education, University education, Prevention, Reducing polarization

Samenvatting

Tegenwoordig is diversiteit de norm en horen we steeds vaker het begrip polarisatie in de media. In dit verkennende onderzoek werd door middel van semi-gestructureerde interviews met studenten van het middelbaar beroepsonderwijs (MBO), hoger beroepsonderwijs (HBO) en een universiteit gezocht naar een definitie van polarisatie. Dit is van belang, aangezien deze nog ontbreekt in wetenschappelijke literatuur. Daarnaast werd onderzocht in hoeverre polarisatie een rol speelt op deze vervolgopleidingen. Als laatste is gekeken naar mogelijke (toegepaste) methoden om polarisatie tegen te gaan. Uit de interviews bleek dat polarisatie als concept niet bekend was bij de respondenten. Dit kan wellicht verklaard worden door het feit dat volgens de respondenten polarisatie geen rol lijkt te spelen op vervolgopleidingen. De respondenten waren verdeeld over de noodzaak om preventief te handelen tegen polarisatie op vervolgopleidingen. De opleidingen lijken niets te doen om te voorkomen dat polarisatie daar een rol gaat spelen. Een concrete aanbeveling voor vervolgonderzoek is om een grotere groep respondenten te benaderen om zo een definitie te kunnen formuleren. Dat vergroot de kans dat meer respondenten het concept polarisatie kunnen definiëren.

Keywords: Polarisatie, Segregatie, Middelbaar beroepsonderwijs, Hoger beroepsonderwijs, Universiteit, Preventie polarisatie

De Problematiek van Polarisatie in het Onderwijs

Polarisatie is een begrip dat recent veel in de media gebruikt wordt (Van Zijl, 2019a, 2019b, Van Staalduine, 2019). Er wordt gesproken over een gepolariseerde samenleving en een groeiende verdeeldheid tussen verschillende groepen. Door de diversiteit in de samenleving neemt ook de kans op maatschappelijke spanningen en uitsluiting toe, die eveneens op basisscholen en middelbare scholen een rol lijken te spelen (Karsten et al., 2009; Kleijwegt, 2016). In de literatuur ontbreekt echter of polarisatie ook speelt op vervolgopleidingen. Wel komt in de literatuur naar voren dat polarisatie gezien wordt als een negatief fenomeen (Witte, 2015). In onderzoek waarin teruggekeken wordt naar het ontstaan van polarisatie wordt gesteld dat dit fenomeen in de jaren '60 en '70 al in opkomst was (Bijsmans, 2002; Wolters, 1977) en ook in 2003 bleek polarisatie nog altijd in de samenleving aanwezig (Moors, 2009). Het ontbreekt echter aan een eenduidige definitie van polarisatie.

Het is echter wel van belang om een eenduidige definitie van polarisatie te hanteren. Het gebruik van verschillende definities kan namelijk zorgen voor onduidelijkheden en verwarring bij onderzoek naar dit fenomeen. Bovendien is een eenduidige definitie van belang om te weten hoe polarisatie (eventueel) tegengegaan kan worden en welke methoden bruikbaar zijn als preventiemiddel. De doelen van dit onderzoek zijn dan ook het vormen van een eenduidige definitie van polarisatie en het opstellen van mogelijke methoden die gebruikt kunnen worden om polarisatie (eventueel) tegen te gaan. De input van studenten van vervolgopleidingen zal gebruikt worden om de volgende deelvragen te beantwoorden: 'Wat is polarisatie volgens studenten op het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs?' en 'In hoeverre kan polarisatie tegengegaan worden en wat wordt er al gedaan om polarisatie tegen te gaan in het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs?' Er zal eerst een overzicht gegeven worden van de literatuur over polarisatie en mogelijke oplossingen voor dit eventuele probleem.

Theoretisch kader

Definitie polarisatie

Nederland is een multiculturele samenleving met verschillende immigrantengroepen. Zo had eind vorig jaar 23 procent van de Nederlandse bevolking een migratieachtergrond. Het betreft groepen met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond (voornamelijk mensen uit Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018). Onderzoek stelt zelfs dat diversiteit de norm is in de huidige samenleving (Schachner, Noack, van de Vijver, & Eckstein, 2016). Door de komst van immigranten is er in de politiek meer aandacht ontstaan voor immigratie en integratie (Van Heerden, De Lange, Van der Brug, &

Fennema, 2013). De komst van deze mensen zorgde echter ook voor een soort ‘morele paniek’ binnen de politiek (Vasta, 2007). Deze paniek ontstond vanuit het beeld dat populistische politici en een deel van de media neerzetten, waarbij immigranten gezien werden als een bedreiging voor de veiligheid, sociale cohesie en de verzorgingsstaat (Vasta, 2007). Vanuit deze morele paniek werden immigranten ervan beschuldigd geen verantwoordelijkheid te nemen als het ging om hun eigen integratie. Ook scholen worden steeds meer geconfronteerd met de gevolgen van deze maatschappelijke spanningen. Het is voor veel docenten en leerlingen een uitdaging om met deze spanningen om te gaan (van Avermaet & Sierens, 2010). Het is echter onduidelijk of deze spanningen ook aanwezig zijn op vervolgopleidingen.

De ‘morele paniek’ door de komst van immigranten en de daardoor aanwezige spanningen hebben in de samenleving mogelijk geleid tot polarisatie. Er wordt gesteld dat er in 2003 sprake was van polarisatie en dat dit in 2005 nog sterker aanwezig was in de Nederlandse samenleving (Moors, 2009). Polarisation is dus geen nieuw fenomeen. Een eenduidige definitie van polarisation ontbreekt echter. In enkele onderzoeken wordt wel een definitie gegeven, maar deze zijn niet eenduidig. Zo omschrijft het artikel van Lub (2013) polarisation als het verscherpen van een verdeling tussen groepen die bepaalde sociale, culturele of religieuze eigenschappen delen. Polarisation wordt echter ook gedefinieerd als een discrepantie tussen een sterk negatieve norm (zoals een negatief beeld van immigranten) binnen de samenleving en kleine lokale groepen die een overtuiging hebben die hiervan afwijkt (Koudenburg, Greijdanus, & Scheepers, 2019). Het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) maakt gebruik van een andere definitie: ‘Polarisation is de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie (langs etnische en religieuze lijnen)’ (Wienke & Ramadan, 2011, pp. 1). Het NJI geeft echter verder geen onderbouwing van deze definitie. Dit maakt het huidig onderzoek naar de definiëring van polarisation des te meer relevant. Het NJI hanteert eveneens een fasenmodel over het ontstaan van polarisation waarin vier fasen onderscheiden worden (Wienke & Ramadan, 2011). In fase één is er sprake van een gebrek aan contact en onwetendheid over andere bevolkingsgroepen. Het model eindigt bij fase vier waarin de situatie escaleert, incidenten structureel worden en daderschap en slachtofferschap heen en weer gaan. Uitgaand van deze fasen van polarisation valt de eerder geschetste maatschappelijke situatie onder de tweede fase. In deze fase is er sprake van afkeurende uitspraken over andere bevolkingsgroepen, een versterking van het wij/zij gevoel en toename van discriminatie en racisme. Als gekeken wordt naar de gefaseerde ontwikkeling van polarisation zou het dus

kunnen dat polarisatie ontstaan is vanuit de morele paniek in de samenleving en de beschuldigingen naar immigranten.

Polarisatie lijkt, zowel volgens het fasemodel als de verschillende definities, een soort verregerende segregatie te zijn, segregatie waarbij daadwerkelijk spanningen ontstaan of zelfs conflicten. Omdat segregatie de basis van polarisatie zou kunnen zijn en hier wel veel onderzoek naar gedaan is, zal eerst ingegaan worden op de definitie van segregatie en de aanwezigheid daarvan op scholen en vervolgoopleidingen. Segregatie gaat om de mate waarin bepaalde ruimten gedeeld worden door twee of meerdere groepen. Een groep die meer ge-segregeerd is deelt minder ruimten met andere groep(en) (Johnston, Burgess, Wilson & Harris, 2006). Daardoor is er sprake van isolatie of verminderd contact tussen minderheids- en meerderheidsgroepen (Burgess, Wilson, & Lupton, 2005; Burgess & Wilson, 2005).

Uit onderzoek blijkt dat er segregatie zichtbaar is op Nederlandse scholen (Karsten, Felix, Ledoux, Meijnen, Roeleveld, & Van Schouten, 2006). De overheid heeft oog voor segregatie in de Nederlandse samenleving, maar ze heeft weinig aandacht voor segregatie op scholen (Musterd & Ostendorf, 2009). Op Amerikaanse vervolgoopleidingen blijkt ook sprake te zijn van segregatie (Levin, van Laar, & Foote, 2006). Onderzoek naar segregatie op Nederlandse vervolgoopleidingen ontbreekt. Zoals eerder genoemd, lijkt segregatie mogelijk een voorloper of voedingsbodem voor polarisatie. Het zou dus kunnen dat segregatie op de middelbare school op een vervolgoopleiding uit kan groeien tot polarisatie.

Zonder eenduidige definitie van polarisatie is het lastig te bepalen of segregatie over gaat of zal gaan in polarisatie. Bovendien kan zonder eenduidige definitie niet onderzocht worden in welke mate polarisatie problematisch is en welke mogelijkheden er zijn om dit 'probleem' tegen te gaan. De eerste deelvraag van dit onderzoek luidt dan ook: 'Wat is polarisatie volgens studenten in het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs?'. Er wordt verwacht dat de kans dat polarisatie zal optreden in het MBO groter is. Leerlingen met een niet-westerse achtergrond zijn namelijk aanzienlijk vaker vertegenwoordigd in Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (VMBO-) basis en het praktijkonderwijs dan autochtoon Nederlandse jongeren (Huijnk & Andriessen, 2016). Aangezien leerlingen van het VMBO logischerwijs doorstromen naar het MBO, valt er te verwachten dat ook op het MBO de diversiteit groter is. Met een toename van verschillende bevolkingsgroepen wordt er daarom verwacht dat ook de kans op polarisatie groter is op het MBO.

Om richting te geven aan het verdere verloop van dit onderzoek is ervoor gekozen een werkdefinitie van polarisatie aan te houden. Op basis van literatuur is de volgende definitie van polarisatie geformuleerd: een verregerende vorm van segregatie, waarbij spanningen of zelfs

conflicten ontstaan tussen bepaalde groepen die verschillen in sociale, culturele of religieuze eigenschappen. Aan het eind van dit onderzoek zal gekeken of deze definitie aangepast moet en kan worden naar aanleiding van de resultaten uit dit onderzoek.

Preventie van polarisatie

Ondanks het ontbreken van een eenduidige definitie wel belangrijk om te kijken naar de preventiemethoden van polarisatie die toegepast kunnen worden op vervolgopleidingen. Polarisation lijkt samen te hangen met groepen die elkaar veroordelen, langs elkaar leven (segregatie) of groepen buitensluiten (Moors, Balogh, van Donselaar, & de Graaff, 2009). Ook heeft het gevoel gediscrimineerd te worden of het discrimineren van een andere groep invloed op het vervreemd raken van 'andere' groepen (Wienke, & Ramadan, 2011). Om polarisation tegen te gaan wordt er daarom gekeken naar interventies gericht op deze verwante factoren van polarisation (Witte, 2015). In huidig onderzoek wordt er aandacht besteed aan de effectiviteit van trainingsprogramma's gericht op het verminderen van vooroordelen en het vergroten van empathie, dialoogvoering en mogelijk andere interventies die de respondenten inbrengen.

Op basis van de contacthypothese van Allport (1954) lijkt contact tussen groepen mogelijk een manier om polarisation tegen te gaan. Deze contacthypothese stelt namelijk dat interactie tussen leden van verschillende groepen vooroordelen kan verminderen, mits onder de juiste voorwaarden. Er moet sprake zijn van een gemeenschappelijk doel, een gelijkwaardige groepsstatus, een samenwerkingsverband tussen de groepen en ondersteuning van autoriteiten. De mate van contact met een lid uit de minderheidsgroep kan geassocieerd worden met meer gunstige houdingen tegenover de minderheidsgroep in zijn geheel (Brown, Eller, Leeds, & Stace 2006). Vele interventies om onder andere segregatie en discriminatie tegen te gaan zijn gebaseerd op Allport's contacthypothese (Dixon, Durrheim, & Tredoux, 2005). Om deze reden zal de contacthypothese ook in dit onderzoek de basis zijn voor de zoektocht naar methoden om polarisation tegen te gaan.

Uit een onderzoek naar de werking van verschillende interventies tegen vooroordelen bleek dat interventies gericht op het vergroten van empathie, het grootste effect hadden op het voorkomen van vooroordelen (Beelmann & Heinemann, 2014). Het vergroten van het empathisch vermogen van een persoon zorgt ervoor dat men zich beter kan verplaatsen in een ander (Halpern, 2003). Deze trainingsprogramma's zorgen bovendien voor het verbeteren van sociale en emotionele skills, houdingen en gedrag (Durlak, Weissberg, Dymnicki, Taylor, & Schellinger, 2011). Een voorbeeld van een interventie gericht op het verminderen van vooroordelen is een sociale-emotionele skills training. In deze training worden studenten met verschillende etnische achtergronden gedurende twaalf maanden geregeld met elkaar in contact

gebracht. Tijdens de sessies ondernemen zij verschillende activiteiten zoals dialoogvoering, muziek maken en bewegingsactiviteiten. Deze training zorgt voor het dalen van vooroordelen, negatieve verwachtingen en stereotypering (Berger, Abu-Raiya, & Gelkopf, 2015; Berger, Brenick, Lawrence, Coco, & Abu-Raiya 2018). Omdat polarisatie onder andere samen lijkt te hangen met vooroordelen (Moors et al., 2009), zou een vermindering van vooroordelen allicht kunnen zorgen voor een vermindering van polarisatie.

Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat dialoogvoering een mogelijk effectieve methode zou kunnen zijn om discriminatie en vooroordelen tegen te gaan (Fletcher, 2007; Dessel & Rogge, 2008). In het onderzoek van Muller en Miles (2017) werd onderzocht hoe groepsdialogen tussen leerlingen gericht op onder andere etniciteit en groepsklimaat meningen konden veranderen. Deze groepsdialogen werden begeleid door getrainde leraren en afgestudeerde studenten. Uit het onderzoek bleek dat na de sessies een toename in empathisch vermogen te zien was. Daarnaast waren de vermijdingsprincipes ten opzichte van andere groepen afgenomen. Bovendien bleek dat dialoogparticipatie tot een positieve verandering in houding, gevoel en gedrag leidt bij leerlingen ten opzichte van andere groepen (Dessel, 2010; Dessel & Rogge, 2008; Griffin, Brown, & Warren, 2012; Zúñiga, Nagda, & Cytron-Walker, 2007). Binnen groepsdialogen kan gebruik gemaakt worden van het ‘Common Ingroup Identity Model (CIIM)’ om vooroordelen te verminderen (Gaertner & Dovidio, 2000). Dit model stelt dat door een overkoepelende identiteit een positieve houding tegenover andere groepen gestimuleerd wordt en vooroordelen verminderd worden door de overeenkomsten tussen verschillende groepen te benadrukken (Gaertner, Dovidio, 2005; Riek, Mania, Gaertner, McDonald, & Lamoreaux, 2009). Polarisation gaat gepaard met een negatieve houding ten opzichte van andere groepen. Wanneer dialoogvoering vooroordelen en zo de houding zou kunnen veranderen zou dialoogvoering dus wellicht (gedeeltelijk) polarisation tegen kunnen gaan.

Huidig onderzoek heeft als doel na te gaan of de genoemde interventiemogelijkheden ook op vervolgoopleidingen toegepast zouden kunnen worden, aangezien dat nog niet onderzocht is. Er zal onderzocht worden welke (effectieve) interventies in het Nederlandse vervolgonderwijs gebruikt worden om de eventueel aanwezige polarisation tegen te gaan. De bijbehorende deelvraag luidt: ‘In hoeverre kan polarisation tegengegaan worden op vervolgoopleidingen en wat wordt er al aan gedaan?’

Methoden

Design en procedure

In deze exploratieve kwalitatieve studie werd gezocht naar een definitie van het concept polarisatie en daarnaast naar mogelijkheden om polarisatie tegen te gaan. Er is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode, omdat sociale fenomenen hierdoor beter in kaart gebracht kunnen worden (Boeije, 2010). De respondenten werden persoonlijk benaderd door de onderzoeksters. Nadat de respondenten hadden ingestemd met deelname aan het onderzoek door middel van het ondertekenen van een informed consent formulier (Bijlage 1), zijn zij door de onderzoeksters uitgenodigd voor een gesprek. In het formulier zijn de respondenten geïnformeerd over de procedure van het onderzoek. Er werd aan de respondenten duidelijk gemaakt dat ze te allen tijde de mogelijkheid hadden te stoppen met het interview en dat ze niet verplicht waren antwoord te geven op alle vragen.

De interviews duurden tussen de 20 en 45 minuten werden afgenomen op een door de respondent gekozen plek. De interviews zijn opgenomen en deze opnames zijn bewaard tot het eind van het onderzoek. Het interview bestond uit verschillende delen om het interview enigszins te structureren. In het eerste deel werden de respondenten geïnformeerd over het onderwerp van het onderzoek. In het tweede deel werden de respondenten bevraagd over de achtergrondvariabelen, namelijk opleidingsniveau, geslacht, leeftijd, afkomst en opleidingsjaar. Om reden van anonimiteit zijn er zo min mogelijk gegevens gepubliceerd over de respondenten. In het derde deel werden de respondenten bevraagd over hun kennis van en ervaring met polarisatie en in hoeverre zij methoden wisten om dit fenomeen tegen te gaan. Het interview werd afgesloten met een korte samenvatting, om te controleren of de onderzoeksters de respondenten goed begrepen hadden. Voorafgaand aan de analyse zijn de interviews getranscribeerd.

De input die de respondenten gaven kan hopelijk op de lange termijn van grote waarde zijn bij het ontwikkelen van werkende methoden om polarisatie tegen te gaan. Dit is van maatschappelijk belang, omdat uit de literatuur is gebleken dat polarisatie als iets problematisch gezien wordt (Witte, 2015). Studenten kunnen direct geconfronteerd worden met eventuele polarisatie op opleidingen, waardoor zij het beste kunnen verwoorden wat in hun ogen polarisatie is en wat zij denken dat de beste methoden zijn om polarisatie tegen te gaan. Daarom maakt dit onderzoek het de belasting van de respondenten waard.

Meetinstrumenten en analyse

Er is gekozen voor het afnemen van semigestructureerde diepte-interviews als dataverzamelmethode, omdat de meningen en ideeën van de respondenten centraal stonden

in dit onderzoek. De interviews werden afgenomen aan de hand van een topiclijst (Bijlage 2) die open vragen bevatte. De vragen vormde een leidraad, maar waren niet leidend voor het verloop van het interview.

De interviews zijn geanalyseerd aan de hand van het vooropgestelde analyseplan (Bijlage 3). De omschrijvingen van polarisatie door de respondenten werden gebruikt om het concept te definiëren. Wanneer een respondent niet wist wat polarisatie inhoudt, werd er gevraagd naar kennis over segregatie, discriminatie en verdeeldheid of spanningen binnen de opleiding. Segregatie werd gedefinieerd als groepen die langs elkaar leven en weinig contact met elkaar hebben. Discriminatie werd gedefinieerd als het ongelijk behandelen of achterstellen van een groep mensen. Verdeeldheid werd gedefinieerd als een scheiding van groepen. Als laatste werd het concept spanningen gedefinieerd als wrijving tussen groepen die tot eventuele ruzies of onenigheden kan leiden.

Daarnaast werd er gekeken of de respondenten ideeën voor methoden om polarisatie tegen te gaan aandroegen. Dit werd onder andere gedaan aan de hand van de volgende vragen: ‘Heb je een idee of en hoe de opleiding polarisatie tegengaat?’, ‘Waarom denk je dat deze methode polarisatie tegengaat?’, en ‘Heb je zelf alternatieve ideeën hoe polarisatie tegengegaan zou kunnen worden?’ Als zij hierbij niet direct ideeën opperden werd er gevraagd naar dialoogvoering als instrument om polarisatie tegen te gaan. De dialoog werd gedefinieerd als een verbale interactie in de klas. Het ging in dit geval om de verbale interactie tussen verschillende groepen leerlingen als middel om polarisatie tegen te gaan. Aan de respondenten werd als eerste gevraagd in hoeverre er vanuit de opleiding gesproken wordt over polarisatie, daaraan verwante factoren en diversiteit. Na de gehele analyse werden de bevindingen gekoppeld aan de onderzoeksvraag om zo tot een antwoord op deze vraag te komen.

Steekproef

De steekproef van respondenten bestond uit één student van het MBO, twee van het HBO en twee van de Universiteit Utrecht. Er is gekozen voor het interviewen van studenten van verschillende opleidingsniveaus, zodat er gekeken kon worden naar de mogelijke verschillen tussen deze niveaus. In tabel 1 is te zien welk opleidingsniveau, geslacht, leeftijd, afkomst en opleidingsjaar de respondenten hadden.

Tabel 1

Informatie over de respondenten

Opleidingsniveau	Respondentnummer	Geslacht	Leeftijd	Afkomst	Opleidingsjaar
------------------	------------------	----------	----------	---------	----------------

MBO	n _{M1}	Man	17	Nederlandse	2
HBO	n _{H1}	Man	27	Nederlandse	4
HBO	n _{H2}	Vrouw	19	Nederlandse	3
Universiteit	n _{U1}	Man	20	Nederlandse	2
Universiteit	n _{U2}	Man	25	Nederlandse	Master

Validiteit en betrouwbaarheid

Om de validiteit van het onderzoek zo goed mogelijk te kunnen waarborgen, zijn de interviewvragen opgesteld aan de hand van het literatuuronderzoek (zie theoretisch kader). De betrouwbaarheid is vergroot door gebruik te maken van vooraf opgestelde interviewvragen. Deze vragen vormden een leidraad voor het interview, waardoor bij herhaling van het onderzoek de kans groter wordt dat dezelfde resultaten behaald worden. De respondenten zijn in een vertrouwde omgeving geïnterviewd, wat mogelijk de kans vergrootte dat zij eerlijk antwoord gaven op de gestelde vragen. Dit is in dit onderzoek van belang, omdat er gevoelige kwesties aan de orde konden komen. Uit onderzoek blijkt dat ervaren en getrainde interviewers bijdragen aan de betrouwbaarheid van de dataverzameling (Boeije, 2010). Beide onderzoeksters waren niet zeer ervaren met het afnemen van interviews. Er is gestreefd om de betrouwbaarheid van de dataverzameling en van het meetinstrument zo groot mogelijk te maken, door de eerste twee interviews door beide onderzoeksters gezamenlijk af te nemen. Hierdoor was er sprake van een controlefunctie. Ook werd er door de onderzoeksters tijdens het interview vaak teruggekoppeld naar de antwoorden van de respondent, om eventuele misinterpretaties te voorkomen.

Resultaten

In de interviews met de MBO-respondent ($n_M = 1$), de HBO-respondenten ($n_H = 2$) en de universitaire respondenten ($n_U = 2$) kwamen verschillende onderwerpen aan de orde waarmee de eerste deelvraag: *‘Wat is polarisatie volgens studenten in het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs?’* beantwoord kan worden. Hieronder zullen de resultaten uit deze interviews onder elkaar gezet worden aan de hand van vijf subthema’s: definitie, aanwezigheid polarisatie, aanwezigheid verwante factoren en mening over polarisatie.

Definitie

In dit onderzoek is gekeken naar wat het concept polarisatie inhoudt volgens studenten. Over het algemeen komt naar voren dat de respondenten niet of niet goed weten wat het concept inhoudt. Zo gaven zowel de MBO-respondent als de twee HBO-respondenten aan niet te weten wat polarisatie inhoudt. De universitaire respondenten hadden wel ideeën over de betekenis

van het woord polarisatie. Eén van de respondenten gaf na doorvragen aan dat het volgens hem samenhangt met segregatie en discriminatie (n_{U1}). Volgens de andere universitaire respondent gaat polarisatie om verschillen tussen bevolkingsgroepen en het vergroten van deze verschillen, op wat voor manier dan ook (n_{U2}). Omdat de respondenten niet goed wisten wat polarisatie inhoudt, zijn er aan de hand van de voorlopige definitie vragen gesteld over de aanwezigheid van polarisatie.

Aanwezigheid polarisatie

Polarisatie niet lijkt te spelen op de drie verschillende onderwijsniveaus. Alle respondenten gaven aan dat er binnen hun opleidingen geen sprake is van polarisatie (n_{M1} , n_{H1} , n_{H2} , n_{U1} , n_{U2}). Deze respondenten gaven echter wel aan het fenomeen te herkennen in de samenleving. Ze kunnen zich wel voorstellen dat polarisatie plaatsvindt of zien verwante factoren (n_{M1} , n_{H1} , n_{H2} , n_{U1} , n_{U2}). De respondent van het MBO gaf wel aan dat hij gehoord heeft dat er vroeger wel conflicten waren op zijn opleiding, die ontstonden vanuit discriminatie, waardoor er nu maatregelen getroffen zijn om dit in de toekomst te voorkomen (n_{M1}). Zo noemde hij bijvoorbeeld dat er docenten ontslagen zijn en dat de leerlingen niet zelf groepjes mogen maken tijdens groepsopdrachten. Uit verdere informatie bleek dat deze respondent het fenomeen buiten de opleiding wel concreet terugziet, in ruzies tussen bevolkingsgroepen op straat (n_{M1}). Het gaat dan om groepen inwoners met en zonder niet-westerse migratieachtergrond waartussen het botst en waarbij ruzies of vechtpartijtjes ontstaan in de wijk. De respondent denkt dan ook dat polarisatie eerder buiten school plaats zal vinden dan daarbinnen: *“Omdat je buiten school veel meer dingen hebt waarover je ruzie zou kunnen hebben”* (n_{M1}).

Eén van de HBO-respondenten gaf aan dat zij buiten school in haar eerdere woonplaats zeer sterk ruimtelijke segregatie terugzag en ze dacht dat dit ook wel samenhangt met weinig omgang tussen verschillende bevolkingsgroepen (n_{H2}). Hier was volgens haar echter geen sprake van polarisatie. De andere HBO-respondent gaf aan dat hij op zijn werk wel heeft hij meegemaakt dat jongeren met een andere culturele afkomst voor problemen zorgden, maar hij gaf aan: *“Ik weet niet of dat met etniciteit te maken heeft gehad, of gewoon met iets anders.”* Ook geeft hij aan dat in zijn geboorteplaats wel een ‘hanggroepje’ aanwezig was van jongeren met een andere afkomst, maar dat dit niet voor grote problemen zorgde (n_{H1}).

De universitaire respondenten stellen evenals de MBO-respondent dat polarisatie eerder buiten de schoolcontext plaats zal vinden, maar dat ze dit nooit zelf ervaren hebben (n_{U1} , n_{U2}). Voor het feit dat polarisatie eerder buiten de schoolcontext plaats zou vinden, gaven ze ietwat verschillende verklaringen. Zo gaf de ene respondent aan dat zijn opleiding vrij individueel

georiënteerd is, waardoor er minder momenten zijn waarbij het ‘fout’ kan gaan (n_{U1}). De andere universitaire respondent denkt dat je op school of op een opleiding automatisch geconfronteerd wordt met mensen met andere achtergronden. Dit contact kan volgens hem zorgen voor begrip. Buiten school heb je volgens hem minder contact waardoor bepaalde negatieve ideeën over andere groepen versterkt kunnen worden. Dit versterken wordt niet tegengegaan, omdat je minder tegengeluid hoort van andere groepen. *“Je leeft in je eigen bubbel.”* (n_{U2}).

Aanwezigheid verwante factoren

In dit onderzoek is ook gekeken naar verwante factoren van polarisatie, omdat er van te voren van uit werd gegaan dat niet alle respondenten polarisatie ervaren op hun opleiding. Onder deze verwante factoren vallen onder andere vooroordelen en segregatie. Over het algemeen komt naar voren dat er wel enige sprake is van groepen die op basis van culturele achtergrond meer naar elkaar toe trekken (n_{M1}, n_{H1}, n_{H2}, n_{U1}), maar hoe zich dit uit verschild per opleidingsniveau én per student.

De MBO-respondent gaf aan dat het binnen zijn opleiding wel zichtbaar is dat groepen enigszins langs elkaar heen leven. Het gaat dan om groepen met een migratieachtergrond: *“Het zijn bijvoorbeeld wel groepjes Turken samen met groepjes Marokkanen”* (n_{M1}). Deze uitspraak lijkt te impliceren dat deze groepen samen gaan, maar uit het verdere interview bleek dat deze ‘groepjes’, volgens de respondent juist langs elkaar leven. Hij gaf ook aan dat hij denkt dat mensen met een andere culturele achtergrond vaker crimineel gedrag laten zien, of dat dit in ieder geval zo lijkt door de berichtgeving in de media over criminaliteit (n_{M1}). Hij geeft aan dat deze beeldvorming door de media bij zou kunnen dragen aan segregatie, maar hij zou niet weten hoe.

Eén van de HBO-respondenten stelt ook dat media bijdragen aan beeldvorming waarin naar voren komt dat mensen met een niet-westerse migratieachtergrond vaker crimineel gedrag laten zien (n_{H2}). Ze denkt dat dit over het algemeen bijdraagt aan een negatiever beeld van bepaalde bevolkingsgroepen, maar in hoeverre dit ook op haar van toepassing is, is onduidelijk. Deze respondent gaf ook aan dat er bij haar in de les sprake is van groepsvorming. Er ontstaan dan twee groepen, mensen met een niet-westerse migratieachtergrond en mensen van Nederlandse komaf (n_{H2}). De andere respondent van het HBO geeft juist aan dat deze splitsing in zijn opleiding vooral in de pauze plaatsvindt (n_{H1}). De mensen met dezelfde culturele achtergrond trekken dan wat vaker naar elkaar toe, terwijl hier in de les geen sprake van is: *“Zeker ook ten tijde van de ramadan. Dat dan de moslims, dat die dan liever niet bij de rest zitten die lekker zitten te eten. Maar dat is hartstikke logisch dat ze dat natuurlijk willen.”* (n_{H1}). Ook de andere respondent van het HBO geeft aan dat zij begrijpt dat er sprake is van

groepsvorming: *“Ik denk dat je vanaf het begin, dat je zo in elkaar zit dat je op zoek gaat naar je eigen mensen (tussen haakjes zegmaar)”* (n_{H2}).

Uit de interviews met de universitaire respondenten komt eveneens geen eenduidig beeld naar voren. Zo stelt één van de respondenten dat er binnen zijn opleiding wel verschillende groepen zijn (n_{U1}). Hij gaf aan dat dit met name zichtbaar is bij islamitische studenten die naar elkaar toe trekken. Er lijkt hier wel sprake te zijn van segregatie tussen de mensen met en zonder een niet-westerse migratieachtergrond. Uit de antwoorden van de andere universitaire respondent bleek dat er in zijn opleiding geen factoren een rol spelen die verwant zijn aan polarisatie (n_{U2}). Het enige dat hij noemde is dat iemand die de Nederlandse taal niet spreekt even buiten het gesprek blijft, om praktische redenen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het overleggen over de aanpak van een opdracht. Hij gaf wel aan dat na het overleg aan degene die geen Nederlands spreekt uitgelegd wordt wat er besproken is. De term segregatie is volgens hem een te extreme term voor dit soort situaties (n_{U2}).

Mening over polarisatie

Het is opvallend dat uit alle interviews naar voren kwam dat polarisatie niet of nauwelijks een rol lijkt te spelen op zowel het MBO, HBO als de universiteit (n_M = 1, n_H = 2, n_U = 2). De respondenten gaven wel unaniem aan dat polarisatie waarschijnlijk wel een rol speelt buiten de schoolcontext. Bij de vraag of het langs elkaar heen leven van groepen daadwerkelijk problematisch is, werden verschillende antwoorden gegeven. Zo ziet de respondent van het MBO het langs elkaar leven van groepen als iets natuurlijk: *“Soort zoekt soort”* (n_{M1}). De respondent van het HBO zou daarentegen wel liever zien dat verschillende groepen meer met elkaar om zouden gaan :

“Ik vind het jammer! We leven hier in Nederland in een multiculturele samenleving en juist het mooie daarvan is dat als je met meerdere culturen samen bent om dan meer van elkaar te leren in plaats van elkaar af te stoten en juist daardoor een barrière op te zetten die dan kan leiden tot spanning en eventueel tot meer” (n_{H1}).

Eén van de universitaire respondenten heeft een vergelijkbare mening *“Ze kunnen wel vaker met andere mensen omgaan vind ik. Want waarom zou je altijd met hetzelfde groepje optrekken.”* (n_{U1}).

Ondanks dat polarisatie geen rol lijkt te spelen op de verschillende opleidingen en daarnaast niet direct als problematisch fenomeen wordt beschouwd, geeft een aantal respondenten wel aan dat het wenselijk zou zijn als bepaalde groepen meer met elkaar om zouden gaan. Daarom is er in dit onderzoek ook gekeken naar mogelijke oplossingen voor polarisatie. In de interviews kwamen diverse aspecten ter sprake die samen mogelijk de

deelvraag “*In hoeverre kan polarisatie tegengegaan worden op vervolgoopleidingen en wat wordt er al aan gedaan?*” kunnen beantwoorden. Deze aspecten zijn onder vier subthema’s geschaard, namelijk: toegepaste interventies en methoden, dialoog als geschikte methode, alternatieve methoden en wenselijkheid van tegengaan polarisatie.

Toegepaste interventies en methoden

In de interviews werd aan de verschillende respondenten gevraagd of zij wisten wat de opleiding doet om polarisatie tegen te gaan. Zowel de respondenten van het MBO als de respondenten van het HBO denken dat er door de opleidingen bewust gekozen wordt om studenten met verschillende afkomsten tijdens groepsopdrachten te mengen, zodat de studenten kennis maken met meerdere etniciteiten ($n_M = 1$, $n_H = 2$). De opleiding zou dit volgens één respondent kunnen doen zodat de verschillende etnische groepen elkaar leren kennen en er zo meer begrip gecreëerd en discriminatie verminderd kan worden (n_{M1}). De respondent van het MBO denkt echter wel dat er meer zou moeten gebeuren om polarisatie tegen te gaan, zodat het fenomeen niet binnen de opleiding gaat spelen. Hij zou echter niet weten wat de volgende stap zou zijn om dit te verwezenlijken.

Op het mengen van etniciteiten op het MBO en HBO tijdens groepsopdrachten na, merken de respondenten op zowel het HBO als de universiteit weinig van interventies of handelingen die de opleidingen uitvoeren om polarisatie tegen te gaan ($n_H = 2$, $n_U = 2$). Dit zou kunnen komen doordat er zeer weinig studenten zijn met een niet-westerse migratieachtergrond (n_{H1}). Wel zijn er binnen de hogeschool gedragsregels opgesteld tegen onder andere discriminatie, maar hier wordt door de opleiding niet veel nadruk op gelegd (n_{H1}). Ook worden er op de universiteit bij sommige opleidingen communicatietrainingen verzorgd, zodat er later binnen het werkveld met mensen van verschillende afkomsten gecommuniceerd kan worden. Dit heeft volgens de respondent dus niet primair als doel om meer begrip te creëren of vooroordelen tegen te gaan (n_{U1}).

Dialoog als geschikte methode

Aangezien uit het literatuuronderzoek naar voren kwam dat dialoogvoering wellicht een geschikte methode zou kunnen zijn om polarisatie, of daaraan verwante factoren tegen te gaan, werd er in de interviews gevraagd naar de mening van de respondenten over deze methode. Bij de vraag of er binnen de opleidingen gepraat wordt over culturele diversiteit was het antwoord unaniem: “*Nee!*” ($n_M = 1$, $n_H = 2$, $n_U = 2$). Meerdere respondenten denken dat dit pas nodig is, wanneer er daadwerkelijk sprake is van een conflict (n_{M1} , n_{U2}). De respondent van het MBO benoemd dat het alleen effectief zou kunnen zijn als er een gesprek plaats zou vinden

tussen de personen die betrokken zijn bij een conflict. Dialoogvoering inzetten in een hele klas om wellicht zo polarisatie tegen te gaan lijkt hem minder effectief (n_{M1}).

Uit vorige resultaten is gebleken dat respondenten zich kunnen voorstellen dat polarisatie buiten de schoolcontext vaker voorkomt dan binnen de schoolcontext. Ook polarisatie in situaties buiten de schoolcontext oplossen door middel van dialoogvoering, lijkt de respondent van het MBO niet effectief (n_{M1}). Daarnaast denkt hij dat het lastig is om op de betrokkenen in te praten: *“Bij deze doelgroep gaat het het ene oor in en de andere weer uit, het maakt geen indruk.”* (n_{M1}). Bovendien heeft het volgens de respondent weinig zin om met individuen in gesprek te gaan: *“Je kan iemand wel vertellen dat hij of zij geen vooroordelen zou moeten hebben, maar dat werkt hoogstwaarschijnlijk niet.”* (n_{M1}). Vooroordelen aanpakken zou dus misschien beter in groepsverband kunnen gebeuren, door bijvoorbeeld een grote groep mensen met verschillende afkomsten met elkaar kennis te laten maken: *“Mensen hebben toch hun eigen ideeën en zullen niet zo snel anders gaan denken, wanneer iemand dat tegen hen zegt.”* (n_{U1}). *“Mensen moeten daadwerkelijk zien dat mensen met een andere afkomst ook maar gewoon mensen zijn.”* (n_{H1}). Ook wordt er aangegeven dat een individueel gesprek alleen noodzakelijk is wanneer een individu in zoverre racistische of radicale ideeën heeft, dat het gevaarlijk zou kunnen worden voor de samenleving (n_{H1}).

Gesprekken over diversiteit worden volgens twee respondenten niet noodzakelijk geacht, doordat de respondenten zelf aangeven weinig tot geen vooroordelen te hebben (n_{H1}, n_{U1}). Daarentegen zouden deze gesprekken volgens meerdere respondenten niet onprettig zijn, wanneer deze plaats zouden vinden binnen de opleidingen. Aan de andere kant zou praten over culturele diversiteit juist kunnen zorgen voor het vergroten van eventuele polarisatie (n_{H1}, n_{U1}). Er zouden bijvoorbeeld ruzies kunnen ontstaan, wanneer duidelijk wordt welke vooroordelen mensen hebben. Mensen zouden afgerekend kunnen worden op het hebben van vooroordelen. Daarnaast zou geforceerd praten over diversiteit om zo begrip te creëren, weinig zin hebben (n_{U2}): *“Praten over diversiteit zou uit mensen zelf moeten komen wanneer daar behoefte aan is”* (n_{U2}).

Alternatieve methoden

Uit de literatuur bleek dat er nog weinig bekend is over methoden om polarisatie tegen te gaan. Daarom werd aan de respondenten gevraagd of zij ideeën hadden over alternatieve methoden waar zij wellicht ervaring mee hadden, of die zij zelf bedachten. Meerdere respondenten zijn positief over activiteiten zoals een burendag (n_{M1}, n_{H1}, n_{U1}): *“Met dit soort evenementen kan je mensen zonder verplichtingen bij elkaar brengen en van elkaars gebruiken leren.”* (n_{M1}). Dit soort methoden zouden volgens de respondent vaker gedaan moeten worden.

Methoden gericht op het tegengaan van polarisatie, zonder verplichtingen, lijken het meest effectief. Zo geven meerdere respondenten aan dat vooroordelen enkel uit de wereld geholpen kunnen worden, wanneer contact niet geforceerd wordt (n_{H1} , n_{U2}). Soortgelijke activiteiten organiseren die toepasbaar zijn binnen de schoolcontext lijken minder geschikt, omdat de doelgroep (jongeren) daar niet in geïnteresseerd lijkt te zijn (n_{M1}). Daarnaast is het niet duidelijk in hoeverre dit soort activiteiten effectief zijn (n_{U1}).

Het zou belangrijk kunnen zijn dat vooroordelen al op jonge leeftijd tegengaan worden (n_{H2}). Vooroordelen kunnen volgens de respondent tegengegaan worden door zo vroeg mogelijk te beginnen met uitleg over verschillende geloven en culturen, zodat er meer begrip ontstaat. Begrip over culturen en gebruiken kunnen ervoor zorgen dat er geen vooroordelen ontstaan. Bovendien zou in eerste instantie de integratie goed moeten verlopen, zodat de mensen met een niet-westerse migratieachtergrond de gebruiken van het 'gastland' leren kennen en begrijpen (n_{U1}). Dit kan volgens hem zorgen voor meer begrip. Het tegengaan van polarisatie wanneer dit al aanwezig is, lijkt deze respondent zeer lastig. Daarom moet er preventief gewerkt worden.

Wenselijkheid tegengaan polarisatie

Meerdere respondenten gaven aan dat het wenselijk is om polarisatie tegen te gaan in de samenleving, maar dat het binnen de opleidingen misschien niet nodig is (n_{M1} , n_{H1} , n_{U1}). Er zou misschien wel preventief gewerkt moeten worden om ervoor te zorgen dat polarisatie niet ook op opleidingen gaat spelen (n_{M1} , n_{U1}). Wanneer er van jongs af aan al aandacht wordt besteed aan het voorkomen van polarisatie, door bijvoorbeeld meer uitleg te geven over verschillende culturen en gebruiken, hoeft er op opleidingen minder gedaan te worden (n_{H2}).

Andere respondenten denken daarentegen dat preventief handelen binnen de opleidingen niet wenselijk is, omdat mensen zich dan gedwongen kunnen voelen tot het omgaan met andere groepen en dit kan wellicht averechts werken (n_{H1} , n_{U2}). *“Pas wanneer er sprake is van een conflict moet er door de studenten en docenten samen gekeken worden naar een oplossing.”* (n_{H1}). Daarnaast zou het misschien te laat zijn om pas bij studenten vooroordelen aan te pakken om zo polarisatie tegen te gaan. Bovendien vinden beide respondenten van de universiteit het niet de taak van de universiteit om iets te doen tegen polarisatie, omdat de opleiding er in eerste instantie is om de studenten een vak aan te leren. Het verminderen van vooroordelen lijkt een individuele verantwoordelijkheid te zijn (n_{U2}). *“Het zou echter wel fijn zijn als mensen minder langs elkaar heen zouden leven”* (n_{H1}). Dit verwezenlijken lijkt hem echter een hele uitdaging.

Discussie

In dit onderzoek is aan de hand van semi-gestructureerde interviews geprobeerd een concrete definitie te formuleren van het fenomeen polarisatie, omdat deze nog ontbreekt in de aanwezige literatuur. Uit het literatuuronderzoek bleek dat er sprake is van polarisatie op basisscholen (Karsten et al., 2009) en segregatie op Amerikaanse opleidingen, maar informatie over segregatie en polarisatie op vervolgoopleidingen in Nederland (MBO, HBO, universiteit) ontbreekt. In de literatuur kwam naar voren dat polarisatie wel een rol lijkt te spelen buiten de schoolcontext (Moors, 2009). Polarisation wordt over het algemeen als een negatief fenomeen beschouwd (Witte, 2015). Daarom leek het van belang om te onderzoeken in hoeverre polarisatie een rol speelt op vervolgoopleidingen in Nederland. Bovendien is er gekeken naar mogelijke methoden om polarisatie te verminderen of zelfs op te lossen, mocht dit door de respondenten als problematisch ervaren worden.

Uit de resultaten bleek dat de respondenten het concept polarisatie over het algemeen niet, of niet goed wisten te definiëren. Alleen de universitaire respondenten gaven aan dat polarisatie waarschijnlijk samenhangt met segregatie, discriminatie en het vergroten van verschillen tussen bevolkingsgroepen. Dit komt overeen met resultaten uit het onderzoek van Moors et al. (2009), waarin gesteld wordt dat polarisatie samen lijkt te hangen met groepen die elkaar veroordelen, langs elkaar leven (segregatie) of groepen buitensluiten.

Door de voorlopige definitie van dit onderzoek, die opgesteld is aan de hand van definities uit literatuur, aan te vullen met de input van de respondenten is een poging gedaan een zo concreet mogelijke definitie op te stellen. De aangevulde definitie van polarisatie luidt: een verregaande vorm van segregatie, waarbij vooroordelen over en discriminatie van bepaalde groepen die verschillen in sociale, culturele of religieuze eigenschappen, zorgen voor spanningen of zelfs conflicten. Er is gekozen voor het toevoegen van vooroordelen en discriminatie, omdat respondenten aangaven dat deze factoren voor hen verbonden zijn met polarisatie. In vervolgonderzoek zou nagegaan kunnen worden in hoeverre deze definitie toereikend is en zo nodig kan deze aangepast worden.

Voor het afnemen van de interviews werd verwacht dat polarisatie niet of nauwelijks op het HBO en de universiteit zou spelen. Er werd wel verwacht dat de kans dat polarisatie zou optreden op het MBO groter zou zijn. Uit het onderzoek is echter gebleken dat geen van de respondenten polarisatie ervaart. Wel lijkt er enige sprake te zijn van groepsvorming en het langs elkaar leven van verschillende culturele groepen. Dit komt grotendeels overeen met de definitie van segregatie (Johnston et al., 2006). Vooral studenten met een islamitische

achtergrond lijken naar elkaar toe te trekken. Er lijkt dus wel sprake te zijn van segregatie, dit verschilt echter per opleiding.

Het gebrek aan contact tussen verschillende bevolkingsgroepen wordt door de respondenten verklaard door het feit dat het volgen van een opleiding een individueel proces is. De contacthypothese van Allport (1954) stelt dat contact tussen verschillende groepen, wanneer er sprake is van een gemeenschappelijk doel, een gelijkwaardige groepsstatus, een samenwerkingsverband tussen de groepen en ondersteuning van autoriteiten, vooroordelen zou kunnen verminderen. Wanneer de opleidingen hun methodiek zouden baseren op het meer in contact brengen van verschillende groepen, aan de hand van deze voorwaarden, zou dit mogelijk vooroordelen kunnen verminderen of zelfs voorkomen. Een aantal respondenten dacht echter niet dat trainingen gebaseerd op het in contact brengen van verschillende groepen een succes zouden zijn, aangezien het geforceerd in contact brengen van groepen averechts zou kunnen werken. De sociale-emotionele skills training, die zou zorgen voor het verminderen van vooroordelen en stereotypering (Berger et al., 2018) zou volgens de respondenten dus niet effectief zijn.

De meest opvallende uitkomst van het onderzoek is dat geen van de respondenten merkt dat er iets vanuit de opleiding gedaan wordt om vooroordelen, segregatie, discriminatie en/of polarisatie tegen te gaan. Er wordt niet gepraat over diversiteit en andere methoden zijn ook niet bekend bij de respondenten. Dit is vooral opvallend bij de universitaire respondenten, omdat de Universiteit Utrecht als speerpunt 'diversiteit en inclusie' heeft. De Universiteit Utrecht streeft naar meer studenten, medewerkers en gasten met een grote verscheidenheid aan achtergronden, waarbij alle betrokkenen elkaar zonder vooroordelen en uitsluiting benaderen.¹ Dit zijn belangrijke speerpunten en daarom is het verbazingwekkend dat de universitaire respondenten niets merken van concrete plannen om deze speerpunten te verwezenlijken.

Alle respondenten gaven aan dat polarisatie waarschijnlijk buiten de schoolcontext wel een rol speelt, dus wellicht zou er preventief gewerkt kunnen worden door de verschillende opleidingen in Nederland, om te voorkomen dat polarisatie ook een rol gaat spelen binnen de schoolcontext. Uit de literatuur bleek dat dialoogvoering een effectieve methode zou kunnen zijn om factoren gerelateerd aan polarisatie te voorkomen en/of tegen te gaan (Dessel, 2010; Dessel & Rogge, 2008; Griffin et al., 2012; Zúñiga et al., 2007). Een aantal respondenten was echter van mening dat preventie van polarisatie alleen werkt, wanneer het op zeer jonge leeftijd

---

¹<https://www.uu.nl/organisatie/diversiteit-en-inclusie-bij-de-universiteit-utrecht/ambitie-en-actie-richting-diversiteit-en-inclusie>

al gebeurt. Preventie op vervolgoopleidingen zou volgens de respondenten wellicht te laat zijn. Volgens de respondenten van de universiteit en één respondent van het HBO zouden mensen zich gedwongen kunnen voelen tot het omgaan met andere groepen, wanneer er bijvoorbeeld preventief dialoogvoering toegepast wordt in de klas. Dit kan wellicht averechts werken. Om deze redenen zijn deze respondenten geen voorstander van preventie van polarisatie op vervolgoopleidingen.

Ondanks de bruikbare informatie die het onderzoek heeft opgeleverd, is er wel een aantal kanttekeningen te plaatsen bij de methodologische kwaliteit van dit onderzoek. De kwaliteit is wellicht beperkt doordat de steekproef minder representatief was dan wenselijk zou zijn voor het onderzoek. De respondenten waren afkomstig uit het eigen netwerk van de onderzoeksters en dit kan ervoor hebben gezorgd dat er sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven. In vervolgonderzoek is het van belang om dit te voorkomen door respondenten buiten de omgeving van de onderzoeksters te zoeken. Dit kan de validiteit van het onderzoek vergroten.

De representativiteit van de steekproef heeft ook gevolgen gehad voor de externe validiteit van het onderzoek. Een gelijke verdeling van respondenten van de verschillende opleidingsniveaus van opleidingen in heel Nederland had moeten zorgen dat de resultaten van het onderzoek goed te generaliseren waren naar de gehele populatie. Dit was echter niet het geval. Bovendien was de steekproef erg klein, omdat de werving van de respondenten moeizaam verliep. Hoewel de externe validiteit van dit onderzoek laag is, doet dit niet af aan de bruikbaarheid van de bevindingen aangezien dit onderzoek meerdere aanbevelingen voor vervolgonderzoek heeft opgeleverd.

Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is om aan de hand van input van een grotere steekproef een definitie van polarisatie op te stellen. In dit onderzoek met een kleine steekproef kwam naar voren dat de respondenten niet goed wisten wat het concept polarisatie inhield, waardoor de definitie op basis van de input van enkele respondenten aangevuld is. Naast het betrekken van een grotere steekproef, zou ook het betrekken van een andere onderzoeksgroep wellicht kunnen zorgen voor meer input. Zo kan het van belang zijn om mensen met een niet-westerse migratieachtergrond te bevragen over hun ervaringen met polarisatie, omdat zij polarisatie allicht anders ervaren. Het kan eveneens van belang zijn om leerlingen en docenten van (basis-)scholen te benaderen voor vervolgonderzoek naar de definitie van polarisatie, omdat uit de literatuur blijkt dat polarisatie daar waarschijnlijk wel een rol speelt. Het ontbreken van polarisatie op de verschillende vervolgoopleidingen zou namelijk een verklaring kunnen zijn voor het feit dat de respondenten in dit onderzoek niet goed weten wat polarisatie

inhoudt. Leerlingen en docenten lijken bovendien een relevante doelgroep voor onderzoek naar mogelijkheden om polarisatie tegen te gaan, omdat basisscholen en het voortgezet onderwijs vanaf februari 2006 de verplichting hebben bij te dragen aan actief burgerschap en sociale integratie (Ministerie van OCW, 2005). Bovendien kan er in het kader van deze verplichting gekeken worden naar de werking van dialoogvoering om daarmee mogelijk polarisatie tegen te gaan.

Al met al kan, ondanks de limitaties van het onderzoek, wel geconcludeerd worden dat dit onderzoek waardevol is geweest, omdat het inzicht gegeven heeft in wat studenten zien als polarisatie en hoe zij denken dat dit tegengegaan kan worden. Een belangrijke aanbeveling die vanuit de respondenten kwam is om meer onderzoek te doen naar de invloed van media. Er valt te concluderen dat er vraagtekens gezet kunnen worden bij de vraag of polarisatie in de praktijk wel zo problematisch is. Polarisation lijkt niet te spelen op vervolgoopleidingen, segregatie misschien wel. De respondenten twijfelen echter aan de noodzaak om de eventuele segregatie tegen te gaan, want het lijkt ook menselijk te zijn om verschillende groepen te hebben. Dit onderzoek is wel bruikbaar geweest voor het aanvullen van de definitie van polarisatie en de input kan wellicht gebruikt worden voor het voorkomen van polarisatie op vervolgoopleidingen, mocht uit vervolgonderzoek blijken dat polarisatie toch problematisch is. Want, voorkomen is beter dan genezen.

Literatuur

- Allport, G. (1954) *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Avermaet, P., & Sierens, S. (2010). Diversiteit is de norm. Er mee omgaan de uitdaging. Een referentiekader voor omgaan met diversiteit in onderwijs. 1-27
- Beelmann, A., & Heinemann, K. S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of Applied Developmental Psychology, 35*, 10-24. doi:10.1016/j.appdev.2013.11.002
- Berger, R., Abu-Raiya, H., & Gelkopf, M. (2015). The art of living together: Reducing stereotyping and prejudicial attitudes through the Arab-Jewish Class Exchange Program (CEP). *Journal of Educational Psychology, 107*(3), 678-688. doi:10.1037/edu0000015
- Berger, R., Brenick, A., Lawrence, S. E., Coco, L., & Abu-Raiya, H. (2018). Comparing the effectiveness and durability of contact- and skills-based prejudice reduction approaches. *Journal of Applied Developmental Psychology, 59*, 46-53. doi:10.1010/j.appdev.2018.04.002
- Bijsmans, P. (2002). Tijd van verandering en continuïteit. Polarisation in de Nederlandse politiek. *Leidschrift, 17*, 79-91. doi:onbekend
- Boeije, H. (2010). *Analysis in qualitative research*. London, United Kingdom: Sage
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S., & Stace, K. (2006). Intergroup contact and intergroup attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology, 37*, 692-703. doi:10.1002/ejsp.384
- Burgess, S., & Wilson, D. (2005). Ethnic segregation in England's schools. *Transactions of the Institute of British Geographers, 30*, 20-36. doi:10.1111/j.1475-5661.2005.00149.x
- Burgess, S., Wilson, D., & Lupton, R. (2005). Parallel lives? Ethnic segregation in schools and neighbourhoods. *Urban studies, 42*(7), 1027-1056. doi:10.1080=00420980500120741
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, 30 oktober). *Bevolking; kerncijfers* [Dataset]. Geraadpleegd van: [https://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,60,\(1-1\),1&HD=130605-0924&HDR=G1&STB=T](https://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,60,(1-1),1&HD=130605-0924&HDR=G1&STB=T)
- Dessel, A. B. (2010). Effects of intergroup dialogue: Public school teachers and sexual orientation prejudice. *Small Group Research, 41*, 556-592. doi:10.1177/1046496410369560

- Dessel, A., & Rogge, M. E. (2008). Evaluation of intergroup dialogue: A review of the empirical literature. *Conflict Resolution Quarterly*, 26, 199-238. doi:10.1002/crq.230
- Dixon, J., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2005). Beyond the optimal contact strategy: A reality check for the contact hypothesis. *American Psychologist*, 60(7), 697-711. doi:10.1037/0003-066X.60.7.697
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enahncin students' social en emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82, 405-432. doi:10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x
- Fletcher, S. K. (2007). Intergenerational dialogue to reduce prejudice: A conceptual model. *Journal of Intergenerational Relationships*, 5, 6-19. doi:10.1300/J194v05n01_02
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model. Philadelphia, PA: Psychology Press
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2005). Understanding and addressing contemporary racism: From aversive racism to the common ingroup identity model. *Journal of social issues*, 61, 615-639. doi:10.1111/j.1540-4560.2005.00424.x
- Griffin, S. R., Brown, M., & Warren, N. M. (2012). Critical education in high school: The promise and challenges of intergroup dialogue. *Equity & Excellence in Education*, 45, 159-180. doi:10.1090/10665684.2012.641868
- Halpern, J. (2003). What is clinical empathy? *Division of Health and Medical Sciences*, 18, 670-674. doi:10.1046/j.1525-1497.2003.21017.x
- Huijnk, W. & Andriessen, I. (red.) (2016). Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Johnston, R., Burgess, S., Wilson, D., & Harris, R. (2006). School and residential ethnic segregation: An analysis of variations across England's local education authorities. *Regional studies*, 40(9), 973-990. doi:10.1080/00343400601047390
- Karsten, S., Felix, C., Ledoux, G., Meijnen, W., Roeleveld, J., & Van Schooten, E. (2006). Choosing segregation or integration? The extent and effects of ethnic segregation in Dutch cities. *Education and Urban Society*, 38(2), 228-247. doi:: 10.1177/0013124505282606
- Kleijwegt, M. (2016). Twee werelden, twee werkelijkheden. Hoe ga je daar als docent mee om? *Publicatie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Verkregen van <https://kennisopenbaarbestuur.nl/>. Geraadpleegd op 26-03-2019

- Koudenburg, N., Greijdanus, H., & Scheepers, D. (2019). The polarizing effects of group discussion in a negative normative context: Integrating societal-, group-, and individual-level factors. *British Journal of Social Psychology*, *58*, 150-174. doi:10.1111/bjso.12282
- Levin, S., Van Laar, C., & Footte, W. (2006). Ethnic segregation and perceived discrimination in college: Mutual influences and effects on social and academic life. *Journal of Applied Social Psychology*, *6*, 1471-1501. doi:10.1111/j.0021-9029.2006.00068.x
- Lub, V. (2013). Polarisation, radicalisation and social policy: evaluating the theories of change. *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, *9*(2), 165-183. doi:10.1332/174426413X662626
- Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2005). Wet van 9 december 2005, houdende opneming (...) van de verplichting voor scholen om bij te dragen aan de integratie van leerlingen in de Nederlandse samenleving. Staatsblad 2005, 678
- Moors, A. (2009). The Dutch and the face-veil: The politics of discomfort. *Social Anthropology*, *17*, 393-408. doi:10.1111/j.1469-8676.2009.00084.x
- Moors, H., Balogh, L., van Donselaar, J., & de Graaff, B. (2009). Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009. Tilburg
- Muller, J. T., & Miles, J. R. (2017). Intergroup dialogue in undergraduate multicultural psychology education: Group climate development and outcomes. *Journal of Diversity in Higher Education*, *10*, 52-72. doi:10.1037/a0040042
- Musterd, S., & Ostendorf, W. (2009). Residential segregation and integration in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *35*, 1515-1532. doi:10.1080/13691830903125950
- Riek, B. M., Mania, E. W., Gaertner, S. L., McDonald, S. A., & Lamoreaux, M. J. (2009). Does a common ingroup identity reduce intergroup threat? *Group Processes & Intergroup Relations*, *13*, 403-423. doi:10.1177/1368430209346701
- Schachner, M. K., Noack, P., van de Vijver, F. J.R., & Eckstein, K. (2016). Cultural diversity climate and psychological adjustment at school - Equality and inclusion versus cultural pluralism. *Child Development*, *87*, 1175-1191. doi:10.1111/cdev.12536
- Van Heerden, S., de Lange, S. L., van der Brug, W., & Fennema, M. (2013). The immigration and integration debate in the Netherlands: Discursive and programmatic reactions to the rise of anti-immigration parties. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *40*, 119-136. doi:10.1080/1369183X.2013.830881
- Van Staalduine, J. (2019, 18 mei). 'Kerstdiner in mei: alles om de polarisatie tegen te gaan'.

- Trouw*. Geraadpleegd van: <https://www.trouw.nl/samenleving/kerstdiner-in-mei-alles-om-de-polarisatie-tegen-te-gaan~a82ac29f/>
- Van Zijl, F. (2019a, 2 mei). ‘Burgemeester Aboutaleb over zijn stad Rotterdam: ‘Polarisatie en populisme hoeven niet per definitie slecht te zijn’’. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/burgemeester-aboutaleb-over-zijn-stad-rotterdam-polarisatie-en-populisme-hoeven-niet-per-definitie-slecht-te-zijn~be304780/>
- Van Zijl, F. (2019b, 18 april). ‘Psycholoog Carsten de Dreu over polarisatie in de samenleving: ‘Biologie en cultuur beïnvloeden elkaar’’. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/psycholoog-carsten-de-dreu-over-polarisatie-in-de-samenleving-biologie-en-cultuur-beinvloeden-elkaar~b0c308f9/>
- Vasta, E. (2007). From ethnic minorities to ethnic majority policy: Multiculturalism and the shift to assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 30, 713-740. doi:10.1080/01419870701491770
- Wienke, D., & Ramadan, O. (2011). Polarisatie en radicalisering bij jongeren. Vragen en antwoorden ten behoeve van professionals, werkzaam in eerstelijnsorganisaties en in het onderwijs. Verkregen van nji.nl. Geraadpleegd op 22 maart 2019
- Witte, T. (2015). Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 24, 62-70. doi:unknown
- Wolters, M. (1977). Polarisatie in parlementair stemgedrag. *Beleid en Maatschappij*, 11, 316-327. doi:onbekend
- Zúñiga, X., Nagda, B. A. M., & Cytron-Walker, A. (2007). Intergroup dialogue in higher education: Meaningful learning about social justice. *ASHE Higher Education Report*, 32, 1–128. doi:unknown

Bijlage 1. Informed Consent Formulier

We zitten hier voor een interview voor ons onderzoek. Ons onderzoek gaat over polarisatie en in hoeverre dit een rol speelt op het Mbo, Hbo en Universitair onderwijs. Het interview zal ongeveer 45 minuten duren en wordt opgenomen. Deelname aan dit interview is geheel vrijwillig. U kunt zich tijdens de deelname altijd bedenken. Er zal zorgvuldig met de verzamelde gegevens om worden gegaan zodat u er geen schade door oploopt. Gegeven antwoorden kunnen ingetrokken worden als u dat wilt. Overige vragen kunnen altijd gesteld worden. Nogmaals willen we benadrukken dat alle informatie volledig anoniem zal blijven.

Met het ondertekenen van dit formulier gaat u ermee akkoord dat uw leeftijd en uw opleidingsniveau gepubliceerd mogen worden in het onderzoek.

Datum:

Naam:

Handtekening:

Bijlage 2. Topiclijst

Demografische gegevens die we willen weten:

- Leeftijd
- Studie, niveau, welk jaar studie (bachelor/master)
- Afkomst

Intro:

Dankjewel voor het meedoen, we willen graag wat vragen stellen over polarisatie. Maakt niet uit als je hier niet zoveel over weet, we zullen alles even uitleggen. Duurt maximaal 45 minuten, ligt er beetje aan hoe het gaat. Opnemen? Informed consent tekenen. Niks is goed of slecht, gaat om ervaringen en meningen, zeg vooral wat je denkt. Gevoelig onderwerp, maar echt anoniem.

- Weet je wat polarisatie betekent?
  - Zo ja, wat betekent het volgens jou?
  - Zo nee, korte omschrijving geven:
Voor ons onderzoek houden wij de volgende definitie aan: ‘Een verregaande vorm van segregatie (uitleg segregatie: sprake van weinig contact tussen verschillende bevolkingsgroepen), waarbij spanningen of zelfs conflicten ontstaan tussen bepaalde groepen die verschillen in sociale, culturele of religieuze eigenschappen.

Aanwezigheid polarisatie

- Kun je iets vertellen over de samenstelling van je klas/opleiding? Denk aan etniciteit, geloofsovertuiging.
- Wanneer de respondent al wist wat polarisatie is: je vertelde dat polarisatie het volgende inhoudt volgens jou. Merk je dit binnen je klas/opleiding?
  - Mocht de student geen ervaring hebben binnen de klas/opleiding zelf: is er wel een andere plek waar je ervaring hebt met polarisatie? Bijvoorbeeld ervaringen uit verhalen van vrienden
  - Zo ja, hoe merk je dit? Heb je een voorbeeld?
- Als de respondent na uitleg concept niet wist wat polarisatie is: Wat zijn je ervaringen binnen je klas/opleiding met segregatie of polarisatie?
  - Mocht de student geen ervaring hebben binnen de klas/opleiding zelf: Wat zijn je ervaringen buiten de klas/opleiding? Heb je bijvoorbeeld wel eens wat van vrienden gehoord?
  - Zo ja, hoe merk je dit? Heb je een voorbeeld?
- In hoeverre heb je wel eens meegemaakt dat er sprake was van verdeeldheid binnen je klas/opleiding? Denk hierbij aan dat de verschillende etniciteiten van elkaar afzonderen bij bijvoorbeeld opdrachten of in de pauze.

- Zo ja, kun je een concreet voorbeeld noemen?
  - Zo ja, zorgde deze verdeeldheid dan ook voor spanningen/conflicten?
- Zo nee, heb je dit wel meegemaakt buiten je school om? Kun je hier een voorbeeld van geven? Je kunt denken aan in de buurt, bij sport et cetera
  - Zo ja, zorgde deze verdeeldheid dan ook voor spanningen/conflicten?
- Wat is je mening over het mogelijk langs elkaar leven van deze verschillende groepen in de klas/je opleiding?

Mogelijke oplossingen

- Als respondent verdeeldheid als iets negatiefs zag: heb je een idee hoe dit tegengegaan zou kunnen worden?
  - Zo ja, hoe?
  - Zo nee, door naar volgende vraag
- Als de respondent spreekt van polarisatie als neutraal/positief fenomeen: Uit ons onderzoek blijkt dat over het algemeen polarisatie als iets negatiefs bestempeld wordt. Het is een fenomeen dat volgens de literatuur tegengegaan zou moeten worden. Heb je een idee hoe dit tegengegaan zou kunnen worden?
  - Zo ja, hoe?
  - Zo nee, door naar volgende vraag
- Wordt er bij jou in de klas wel eens gepraat over de verschillen binnen je klas/opleiding? Of over verschillen tussen groepen in de samenleving bijvoorbeeld?
  - Zo ja, kan je hier wat meer over vertellen? Hoe ging dat?
    - Vind je het prettig om hierover te praten in de klas?
    - Denk je dat praten helpt om vooroordelen over andere groepen te verminderen?
  - Zo nee, zou je het zelf prettig vinden om hier meer over te praten? En denk je dat praten helpt om vooroordelen over andere groepen te verminderen?
- Nu je hier zo over gepraat hebt, heb je dan nieuwe ideeën hoe polarisatie misschien tegengegaan zou kunnen worden?
  - Zo ja, vertel
  - Zo nee, dan niet
- Dit ging allemaal over praten binnen de klas, maar misschien zou er ook individueel iets gedaan kunnen worden tegen polarisatie?
  - Heb je hier ideeën over? En denk je dat dat zou kunnen helpen?
  - Hoe zie je dat voor je?
  - Denk je dat het zou kunnen helpen als mensen individueel geholpen worden om vooroordelen tegen te gaan?
    - Zo ja, hoe dan?

- In hoeverre denk je dat dit zou kunnen helpen om polarisatie in de klas/opleiding tegen te gaan?

We zijn wat ons betreft nu aan het eind gekomen van dit interview. Zijn er nog dingen die je toe wilt voegen? Of bijvoorbeeld extra wilt benadrukken?

Wij willen je in ieder geval heel erg bedanken.

Bijlage 3. Analyseplan voor de uitvoering van analyses.

Om de data te kunnen analyseren werd de volgende definitie van polarisatie gebruikt: een verregaande vorm van segregatie, waarbij spanningen of zelfs conflicten ontstaan tussen bepaalde groepen die verschillen in sociale, culturele of religieuze eigenschappen. Deze definitie werd toegepast om te onderzoeken of studenten van mening waren dat polarisatie speelde binnen hun opleiding en of zij ideeën hadden over hoe dit fenomeen tegengegaan kan worden. De volgende vraag werd onder andere aan de studenten gesteld om een definitie te kunnen ontwikkelen: ‘Wat versta je onder het begrip polarisatie?’ De omschrijvingen van de respondenten werden gebruikt om het concept te definiëren. Wanneer een respondent niet wist wat polarisatie inhoudt, werd er gevraagd naar kennis over segregatie, discriminatie en verdeeldheid of spanningen binnen de opleiding. Segregatie werd gedefinieerd als het langs elkaar leven van en weinig contact zijn tussen groepen. Discriminatie werd gedefinieerd als het ongelijk behandelen of achterstellen van een bepaalde groep mensen. Verdeeldheid werd ook gedefinieerd als het langs elkaar leven van groepen. Als laatste werd het concept spanningen gedefinieerd als de eventuele ruzies of onenigheden die er mogelijk spelen.

Daarnaast werden de studenten gevraagd naar ideeën om polarisatie tegen te kunnen gaan. Dit werd onder andere gedaan aan de hand van de volgende vragen: ‘Heb je een idee of en hoe de opleiding polarisatie tegengaat?’, ‘Waarom denk je dat deze methode polarisatie tegengaat?’, en ‘Heb je zelf alternatieve ideeën hoe polarisatie tegengegaan zou kunnen worden?’ Als zij hierbij niet direct ideeën opperden werd er gevraagd naar de rol van dialoog als instrument om polarisatie tegen te gaan. De dialoog werd gedefinieerd als een verbale interactie in de klas. Het ging in dit geval om de verbale interactie tussen verschillende groepen leerlingen als middel om polarisatie tegen te gaan. Aan de respondenten werd als eerste gevraagd in hoeverre er in de klas gesproken wordt over polarisatie en daarnaast ook over diversiteit, ruzies, etcetera.

De volgende analysevragen waren leidend bij het analyseren van de transcripten:

- Welke definitie hanteren respondenten voor het begrip polarisatie?
  - Spreekt de respondent van polarisatie?
    - Wat vertelt de respondent hierover?
  - Spreekt de respondent van segregatie?
    - Wat vertelt de respondent hierover?
  - Spreekt de respondent van discriminatie?
    - Wat vertelt de respondent hierover?

- Spreekt de respondent van verdeeldheid?
  - Wat vertelt de respondent hierover?
- Spreekt de respondent van spanningen?
  - Wat vertelt de respondent hierover?
- In hoeverre is er volgens de respondenten sprake van polarisatie binnen de opleiding
  - Op basis waarvan denken de respondenten dat er wel of niet sprake is van polarisatie?
- In hoeverre is polarisatie volgens de respondenten iets problematisch?
  - Welke redenen worden hiervoor gegeven?
- Welke methoden gebruiken de respondenten om polarisatie tegen te gaan?
  - Zo niet: Wat denken respondenten over het gebruik maken van dialoog bij het tegengaan van polarisatie?
  - In hoeverre worden de volgende methoden genoemd: trainingen gericht op sociale cognities en/of gericht op het vergroten van empathie.